

De Harmonie Tiel

Inhoudsopgave

1	Inleiding	3
2	Historische gegevens “De Harmonie”	4
3	Bouwhistorische waarneming	6
4	Beerput “De Harmonie”	8
4.1	Aardewerk	8
4.1.1	Roodbakkend aardewerk	8
4.1.2	Witbakkend aardewerk	8
4.1.3	Fayence	8
4.1.4	Steengoed	9
4.1.5	Porselein	9
4.2	Glas	9
4.3	Tabakspijpen	9
4.4	Metaal	10
4.5	Botresten	10
5	Overige vondsten	11
5.1.1	Steengoed	11
5.1.2	Tegels	11
5.1.3	Grijs aardewerk	12
5.1.4	Roodbakkend aardewerk	12
5.1.5	Witbakkend aardewerk	13
6	Conclusies	14
7	Referenties	15
	Bijlage 1: Catalogus	16
	Bijlage 2: Kadastrale gegevens	33
	Bijlage 3: Historische gegevens	34
	Bijlage 4: Bouwhistorisch onderzoek	35

1 Inleiding

In 1999 en begin 2000 is op de locatie van het voormalige café De Harmonie (hoek Plein – Zoutkeetstraatje) een archeologische opgraving (1999) en een bouwhistorische waarneming (2000) uitgevoerd. De bevindingen van de bouwhistorische waarneming zijn gerapporteerd en in bijlage 4 integraal overgenomen.

Voorafgaand aan deze bouwhistorische waarneming is in 1999 door BATO een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Tijdens dit archeologisch onderzoek is onder andere de beerput van de voormalige sociëteit/café “De Harmonie” aangetroffen. Deze beerput is door leden van de BATO gedocumenteerd en opgegraven¹.

In deze rapportage wordt verslag gedaan van de materiële cultuur die bij deze opgraving te voorschijn is gekomen. Speciale aandacht verdienen daarbij de vondsten die afkomstig zijn uit de beerput. Daarnaast worden enkele bijzondere vondsten die tijdens de archeologische opgraving en het bouwhistorische onderzoek zijn gedaan, beschreven.

Afbeelding 1: Foto zoals in 1907 door de fotograaf Bickhoff van de Waterpoort in Tiel is gemaakt. Links van de Waterpoort zien we de voorgevel van “De Harmonie”.
Bron: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Afbeelding 2: Foto van de Waterpoort en “De Harmonie” uit het begin van de 20ste eeuw.
Bron: Regionaal Archief Rivierenland, Tiel.

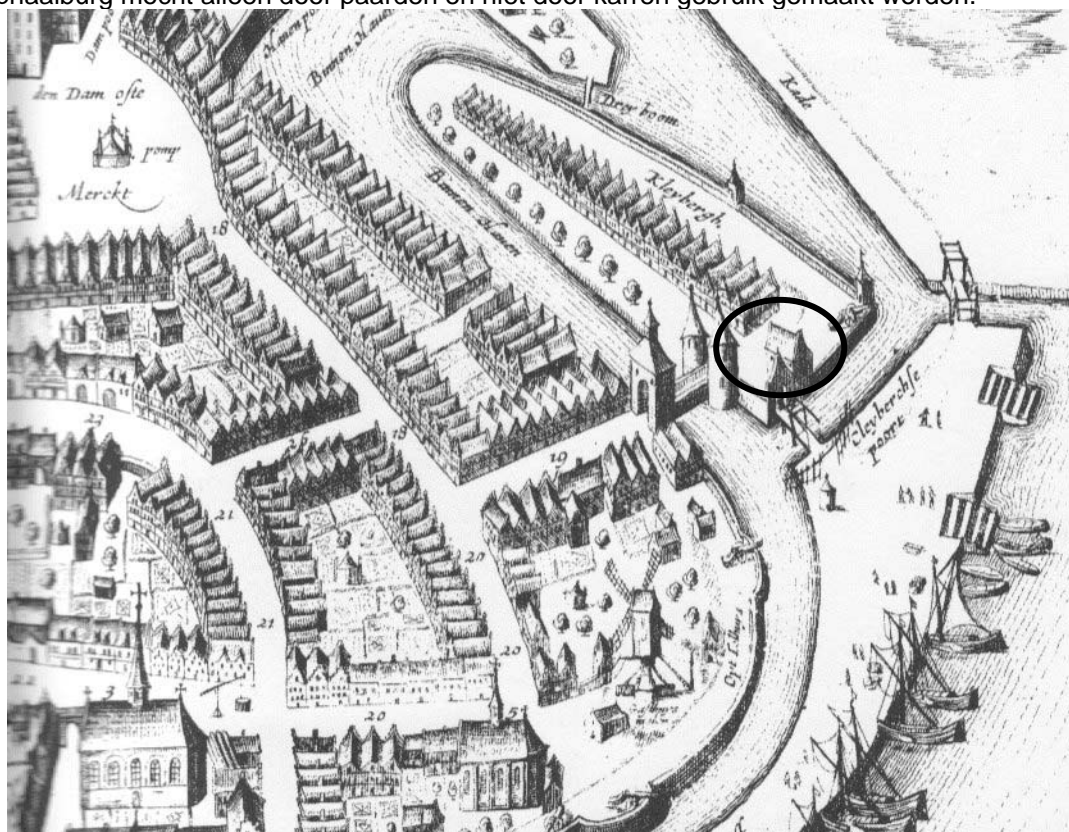
¹ In bijlage 2 staat de kadastrale plattegrond afgebeeld met hierop geprojecteerd de aangetroffen bouwhistorische en archeologische sporen.

2 Historische gegevens “De Harmonie”²

Op de plaats waar heden ten dage de Waterpoort staat stond in het verleden een havenpoort met daarnaast onder de jurisdictie van Zandwijk, het “Cleyborgsche Wachthuys”. Aangenomen wordt dat beiden in het laatste kwart van de 15de eeuw zijn gebouwd om zo de Voorstad en de Kleiberg binnen de Tielse verdedigingsgordel te krijgen.

Met uitzondering van het front, moet de Havenpoort in 1593 zijn afgebroken zodat er feitelijk een poort bleef staan.

De haven werd door een drijvende boom afgesloten en werd vanuit het wachthuis bediend. In 1594 is de houten boom door een ijzeren boom vervangen. Wanneer het Staatse leger met zijn aken en opleggers door Tiel trok, werd op deze plaats een noodbrug gelegd waar de tuigpaarden over konden. Dit bracht vertraging met zich mee waardoor op aandringen van de Raad van State in 1609 een ophaalbruggetje voor de poort werd aangelegd. Van deze ophaalbrug mocht alleen door paarden en niet door karren gebruik gemaakt worden.

Afbeelding 3: Kaart van Blaeu van rond het midden van de 17de eeuw met in de cirkel de locatie de Harmonie en ten zuiden hiervan de ophaalbrug die in 1609 op aandringen van de Raad van State, is gebouwd.

Op de plaats waar “De Harmonie” stond moet reeds in de 17de eeuw een schipperskroeg hebben gelegen. Dit gebouw was in 1650 in eigendom van Caspar Aerts die het in 1672 overdroeg aan Jan Buth. Van Jan Buth ging het in 1679 over naar Bernt Claesz van Hoorn waarop het vervolgens op zijn schoonzoon, Hendrick de Reuver, vererfde. De afstammelingen van Hendrick de Reuver hebben dit pand meer dan honderd jaar in hun bezit gehad en onder

² De historische gegevens zijn verzameld door Huub van Heiningen.

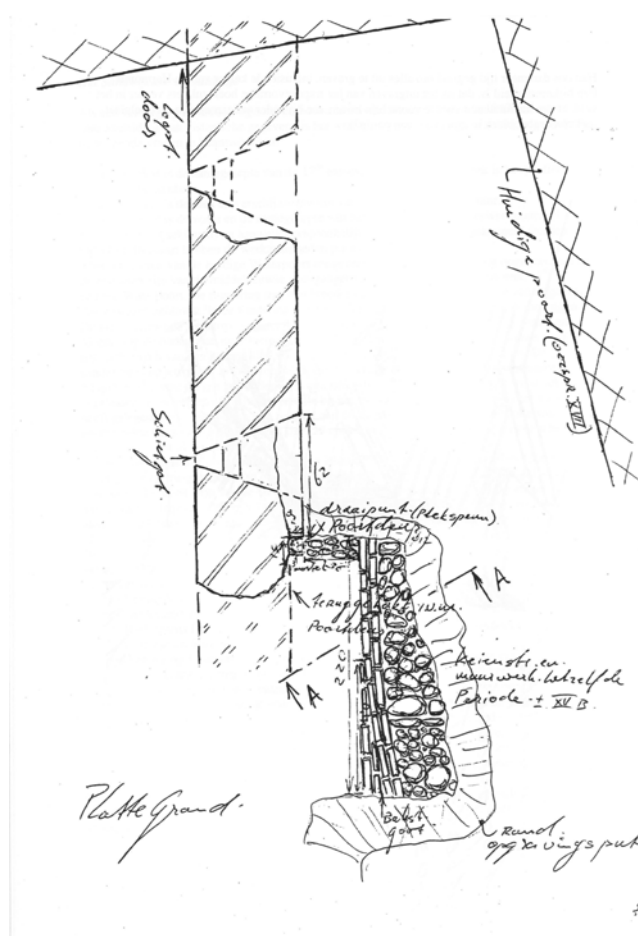
hun bewind is het pand dan inmiddels "De kleine Sociëteit" gaan heten. In 1793 wordt het pand gekocht door Jac. Van Wessem terwijl het kort na 1800 door H. W. van Kuyk is overgenomen welke laatste het met zijn zoon tot 1892 bleef exploiteren. De volgende uitbater, J.R. van den Berg, hernoemde het pand in 1894 "De Harmonie".

Afbeelding 4: Ets van M. Maat uit 1979. In het midden de Waterpoort en links het voormalige café De Harmonie

3 Bouwhistorische waarneming³

Vlak ten oosten van de huidige Waterpoort zijn funderingen aangetroffen van de middeleeuwse⁴ voorganger van de huidige gereconstrueerde 17de eeuwse Waterpoort. De fundering met een breedte van 57 cm is over een lengte van circa 2 m bewaard gebleven. In de fundering zijn restanten van twee schietopeningen aangetroffen. In deze schietopeningen zijn aan de zijkanten gaten waargenomen waarin houten klossen konden worden geplaatst. Deze houten klossen werden gebruikt om een haakbus te positioneren. De fundering is opgetrokken in steenformaat 5,5 x 12,5/13 x 25,5 cm (cat. nr. 37).

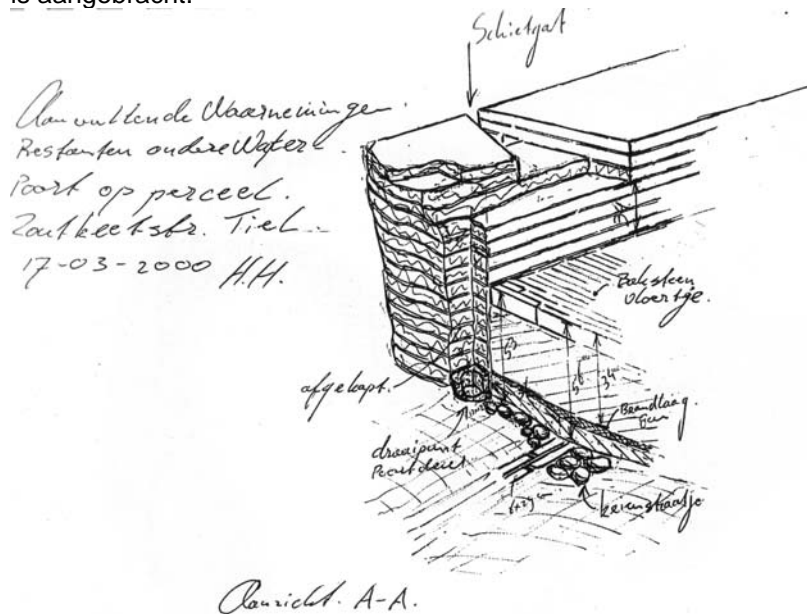
Afbeelding 5: Aan de linkerzijde de twee schietgaten die zijn aangetroffen. Tekening H. Hundertmark.

Tegen deze fundering is een klein straatje van rode ongeglazuurde plavuizen aangetroffen (formaat 15,5x15,5,2,5). Het straatwerk heeft, parallel aan de fundering, een afwateringsgootje van hergebruikte baksteen (steenformaat 6 x?x29 cm).

³ Het hier beschreven bouwhistorisch onderzoek is uitgevoerd door Hein Hundertmark, Oss.

⁴ mogelijke bouwperiode 1486-1500

Ongeveer 20 cm achter de Noordelijke schietopening is een scharnierpunt aangetroffen. Dit scharnierpunt wordt geïnterpreteerd als de extra deur die in het 16de eeuw in het poortgebouw is aangebracht.

Afbeelding 6: Detail schietgat/scharnierpunt. Tekening H. Hundertmark.

De twee schietopeningen in de rechter flank van het uitspringende poortgebouw bestrijken de gracht van de terug liggende stadsmuur. Van deze stadsmuur is tijdens de bouwhistorische waarneming niets meer terug gevonden maar de aangetroffen positie van de schietgaten is wel in overeenstemming met de ontwerptekening voor de verbetering van de fortificaties van Tiel van de hand van Adr. Anthonisz. uit 1586.

Het plan van Adr. Anthonisz. wordt slechts gedeeltelijk en gewijzigd, uitgevoerd. Gewijzigd wordt onder andere de stadsmuur die aan de Waterpoort grenst. In plaats van een stadsmuur wordt namelijk een aarden omwalling gebouwd. Het gevolg hiervan was dat de aanwezige schietgaten hun oorspronkelijke functie verloren. Hierop werd besloten om de schietgaten dicht te zetten. In dezelfde bouwcampagne wordt tevens de poortdoorgang dichtgemetseld.

Waarschijnlijk wordt in 1609 naast dit voormalige poortgebouw een nieuwe poortdoorgang opgetrokken en een brug geslagen.

Zoals we op de kaart van Blaeu zien (afbeelding 3) staat op de aarden wal een kanon getekend. Waarschijnlijk is voor dit kanon een keldertje of geschutsopening gegraven. Van deze opening is namelijk een éénsteens muurtje aangetroffen dat duidelijk tegen de rechte insteek van de bouwput in de aarden wal is gezet.

De hierboven geschetste situatie blijft tot 1640-1642. In deze periode wordt de aarden wal met keermuur geheel vernieuwd. In 1647 volgt vernieuwing van het keldertje/geschutsopening het voormalige poortgebouw en de Waterpoort.

4 Beerput “De Harmonie”

Tijdens de opgravingscampagne van 1999 een beerput die wordt toegewezen aan het voormalige café annex sociëteit “De Harmonie”, aangesneden, opgetekend⁵ en opgegraven. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de vondsten die uit deze beerput zijn geborgen.

4.1 Aardewerk

Het aardewerk dat in de beerput is aangetroffen bestaat uit het gangbare wit- en roodbakkende aardewerk, fayence en porselein. Achtereenvolgens zullen deze aardewerkgroepen behandeld worden.

4.1.1 Roodbakkend aardewerk

Fragmenten van vier verschillende kookpotjes/grapes zijn aangetroffen. Deze kookpotten zijn gemaakt van roodbakkend aardewerk en aan de binnenzijde en deels aan de buitenzijde van loodglazuur voorzien. Van één grape (catalogusnummer 6) kon vastgesteld worden dat deze van driepoot en worstoor voorzien is.

De grapes kunnen op typologische gronden in de tweede helft van de 17de eeuw gedateerd worden.

Naast deze grape zijn tevens vier fragmenten van Nederrijns aardewerk aangetroffen. Deze scherven moeten in de 18de eeuw gedateerd worden.

4.1.2 Witbakkend aardewerk

Eén witbakkend aardewerk voorwerp is aangetroffen. Het betreft een vrij compleet exemplaar kom (catalogusnummer 7). De binnenzijde van de kom is voorzien van loodglazuur terwijl de buitenzijde van loodglazuur met koperoxyde is voorzien.

Op typologische gronden wordt deze kom in de 17de eeuw geplaatst.

4.1.3 Fayence

In het Italiaanse Faenza wordt in de 16de eeuw als reactie op de import van Chinees porselein, een nieuw aardewerktype ontwikkeld. Dit geheel met tinglazuur overdekte product is op bescheiden schaal naar de Nederlanden getransporteerd. Al gauw werd dit product door Nederlandse pottenbakkers nageemaakt en met name de Delftse pottenbakkers ontleen hier tot aan de dag van vandaag hun bekendheid aan.

Van zowel Franse als Delftse producten zijn vondsten uit de beerput afkomstig.

De ploischotels (catalogusnummer 3 en 4) zijn zeer waarschijnlijk van Franse herkomst en worden over het algemeen aan de meer welgestelde huishoudens toegewezen. In totaal zijn tenminste 3 van deze ploischotels in de beerput terecht gekomen.

Daarnaast zijn een tweetal vrijwel complete Delftse bordjes gevonden. Het eerste bordje vormt een onderdeel van een serie van 6 borden waarop een spreuk heeft gestaan. Het tweede bord heeft op de spiegel een wapenschild, mogelijke Delft, afgebeeld.

Als laatste wordt vermeld dat er 6 faience scherven zijn aangetroffen met hierop een beschildering in mangaan.

Al deze faience producten kunnen in de tweede helft van de 17de eeuw gedateerd worden.

⁵ Voor positie beerput op de kadastrale kaart, zie bijlage 2.

4.1.4 Steengoed

Het aangetroffen steengoed is beperkt tot een tweetal scherven die op basis van de kleur, blauw/grijs aan het Duitse Westerwald worden toegewezen. De scherven zijn fragmentarisch waardoor een datering beter dan 17/18 niet gegeven kan worden.

4.1.5 Porselein

Vanaf het begin van de 17de eeuw komt porselein voor het eerst op beperkte schaal binnen ons land beschikbaar. Met de ontwikkeling van de VOC neemt de beschikbare hoeveelheid porselein in de 17de eeuw steeds verder toe. Zo ver zelfs dat in de 18de eeuw porselein algemeen gebruiks aardewerk is geworden.

Van dit 18de eeuwse gebruiks aardewerk zijn een drietal koppen aangetroffen waarvan één in de catalogus (catalogusnummer 9) is afgebeeld.

4.2 Glas

Gezien de beperkte hoeveelheid aardewerk die in de beerput is aangetroffen kan gesteld worden dat veel met name 17de eeuwse glas in de beerput is aangetroffen. Tot dit glas behoren roemers met braam- en doornoppen (tenminste 4 versus 2 stuks) voor het drinken van wijn. Daarnaast zijn tenminste 17 restanten van wafelbekers aangetroffen (catalogusnummer 12 en 13) waarvan wordt aangenomen dat deze voor het bier drinken werden gebruikt.

Meer luxueus glaswerk zijn de vleugelglazen zoals afgebeeld onder catalogusnummer 14 en 15. Dit glaswerk wordt meer bij luxueuze bewoning aangetroffen.

Daarnaast zijn nog fragmenten van onversierde bekeerglazen, vier bekers met onbekende versiering en 1 beker met ribbenversiering aangetroffen die allen in de 17de eeuw gedateerd kunnen worden.

Het 18de eeuwse glas bestaat uit een gegraveerde Boheemse beker (catalogusnummer 16) en fragmenten van een fles. Deze laatste kan in de laatste helft van de 18de eeuw gedateerd worden.

4.3 Tabakspijpen

In de beerput zijn tenminste 53 tabakspijpen aangetroffen. Meer dan de helft van deze tabakspijpen kan in de laatste helft van de 18de eeuw gedateerd worden. Hierbij is het opmerkelijk dat vijftien exemplaren met het merk de wijnton (catalogusnummer 19) zijn aangetroffen. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn dat in de sociëteit op merk is gerookt.

Vermeldenswaardig is daarnaast een zijmerkpip met de initialen MIM (catalogusnummer 17). Totnogtoe zijn vergelijkbare exemplaren onbekend. Ditzelfde geldt ook voor het steelfragment waar als incisie een lelie is aangebracht (catalogusnummer 20).

(Hiel)merk	Datering	Kwaliteit	Geglaasd	Aantal	Mogelijk productiecentrum	Mogelijke pijpmaker
27 gekroond	1780-1820	Porselein	Ja	2	Gouda	
46 gekroond	1780-1820	Porselein	Ja	1	Gouda	(weduwe) Cornelis van Leeuwen
61 gekroond	1750-1780	Porselein	Ja	1	Gouda	Teunis van Dijk
AK gekroond	1700-1730	Fijn/Porselein	Ja	1	Gouda	Frans Jansz. Alikas
BR	1650-1670	Grof/fijn	Nee	1	Gorinchem	Brut Richard
IG gekroond (zijmerk)	1760-1800	Grof	Nee	2	Gorinchem of Schoonhoven	Onbekend
WS ongekroond	1650-1680	Fijn/Porselein	Ja	3	Onbekend	
WS gekroond	1650-1680	Fijn/Porselein	Ja	4	Gouda	Willem Stevensz.

(Hiel)merk	Datering	Kwaliteit	Geglaasd	Aantal	Mogelijk productiecentrum	Mogelijke pijpmaker
AVE boven gekroonde vis (zijmerk)	1780-1825	Grof	Nee	1	Gorinchem	Anthony van Erp
BOW	1790-1820	Fijn	Ja	1	Gouda	Martinus Schriek
GHD (zijmerk)	1700-1730	Grof	Nee	1	Gouda?	
HHH	1760-1790	Fijn/Porselein	Ja	1	Onbekend	
MIM (zijmerk)	1700-1750	Grof	Nee	1	Onbekend	
Leeuw in Hollandse tuin	1780-1820	Porselein	Ja	1	Gouda	Verzijl
Vierbladige roos (zijmerk)	1660-1690	Grof	Nee	1	Onbekend	
Zevenpuntige roos met letters P/?	1700-1730	Grof	Nee	1	Gouda	
Zeepaard gekroond	1700-1730	Fijn/Porselein	Ja	1	Gouda	Jeroen Jacobsz. Lunenburg
Zwijn	1780-1820	Porselein	Ja	1	Gouda	Evert Meurs
Molen	1760-1800	Porselein	Ja	1	Gouda	Danens
Sabel gekroond	1776-1782	Porselein	Ja	2	Gouda	Abel Herbus
Theetafel	1740-1760	Porselein	Ja	2	Gouda	Dirk Mansvelder
Theetafel	1750-1780	Porselein	Ja	1	Gouda	Dirk Mansvelder
Wijnton	1780-1820	Porselein	Ja	15	Gouda	Thomas Hagen
-	1660-1690	Grof	Nee	1	Onbekend	
-	1700-1730	Grof	Nee	5	Onbekend	
	1700-1760	Fijn	Ja	1	Onbekend	

4.4 Metaal

Twee stuks metaal zijn geborgen. Het betreft een koperen knoop en een Gelderse Duit (catalogusnummer 11) welke in 1756 is geslagen.

4.5 Botresten

Botresten van rund, varken, vis en kip zijn aangetroffen.

Bijzonder is de benen tandenborstel uit de beerput. Vergelijkbare vondsten uit een 17/18de eeuwse context zijn uit Nederland niet bekend. Vanuit Westfalen is een soortgelijk exemplaar bekend⁶. Deze laatste wordt beschreven als oudste tandenborstel van Europa.

⁶ <http://www.lwl.org/pressemitteilungen/mitteilung.php?urlID-15199>. Voor een andere postmiddeleeuwse tandenborstel zie bijvoorbeeld <http://www.archlisa.de/funde-der-monate/08.03/index.htm>

5 Overige vondsten

In het hiernavolgende volgt een overzicht van de overige vondsten die op deze locatie zijn gedaan.

5.1.1 Steengoed

Melding wordt gemaakt van een tweetal steengoed scherven. De eerste scherv is voorzien van een applique in de vorm roos (catalogusnummer 21). De tweede scherv (catalogusnummer 22) betreft een fragment van een zogenaamde Schnelle die in het Duitse Siegburg is geproduceerd. Op de scherv zien we nog net een fragment van een persoon die een weegschaal vasthoudt. Aangenomen wordt dat hiermee de gerechtigheid of de engel Michaël wordt afgebeeld.

5.1.2 Tegels

Redelijk zeldzaam zijn tegels met krijgs mannen (catalogusnummer 26 en 27). Deze tegels zijn ten tijde van de bouwhistorische waarneming van "De Harmonie" in 2000 geborgen. De veelkleurige tegel zonder hoekfiguur is een herinnering aan de helden uit de klassieke oudheid. Inmiddels zijn er meer dan 125 exemplaren bekend en enkele voorbeelden staan hieronder afgebeeld:

Afbeelding 7: Enkele voorbeelden van tegels met helden uit de oudheid zoals te vinden op het Internet. De onderste tegel is in Tiel bij De Harmonie gevonden.

Verhoudingsgewijs veel van deze tegels zijn op Walcheren aangetroffen. Daarnaast is ook een vondst van zo'n soort tegel uit Oost-Friesland bekend⁷. Vooralnog wordt aangenomen dat dit type tegel in Rotterdam is geproduceerd.

⁷ Bron: Tegelmuseum Otterloo.

Bijzonder aan dit type tegel is dat de prenten die ten grondslag hebben gelegen, bekend zijn. De prent waarop de "Tielse" tegel is gebaseerd is gemaakt door Goltzius en staat hieronder afgebeeld.

Afbeelding 8: Prent Goltzius waarop de "Tielse" tegel is gebaseerd.

Naast deze krijgsman zijn ook tegels met een zogenaamde gekartelde kwadraatvoorstelling aangetroffen. Centraal op deze tegels staan geschilderd een dubbele kievitsbloem (catalogusnummer 28) of tulpen (catalogusnummer 29 en 30). Deze tegels kunnen in de periode 1640-1670 gedateerd worden.

Van iets latere datum zijn de kinderspeeltiegels. We zien hier afgebeeld mogelijk een tweetal vechtende kinderen (catalogusnummer 31) en een tweetal schommelende kinderen (catalogusnummer 32). Van 18de eeuwse makelij is de tegel met een schildpaddenmotief.

5.1.3 Grijs aardewerk

Een negental scherven van grijsbakkend aardewerk zijn afkomstig van deze opgraving en kunnen in de late middeleeuwen gedateerd worden.

5.1.4 Roodbakkend aardewerk

Bij het bouwhistorisch onderzoek in 2000 is op de vloer van het aangetroffen keldertje een fors fragment van een roodbakkend komfoor aangetroffen (catalogusnummer 24). Dit komfoor is voorzien van drie pootjes aan de onderzijde en 3 pootjes aan de bovenzijde om hier het te verwarmen object op te plaatsen.

Minder algemeen is dat aan de zijkant op tenminste een tweetal plaatsen, gaten in de wand zijn aangebracht. Deze gaten dienen voor de luchttoevoer.

Daarnaast is een scherf van een bord (catalogusnummer 23) aangetroffen. Aan de binnenzijde van dit bord is een laagje witbakkend aardewerk (engobe) aangebracht. Door deze witte laag is door de fabrikant heen gekrast (kerbschnitt) om zo de afbeelding een tweekleurig perspectief te kunnen geven.

5.1.5 Witbakkend aardewerk

Vermeldenswaardig is een fragment van witbakkend aardewerk (catalogusnummer 25) met loodglazuur en koperoxide. Dit fragment is van een kamversiering voorzien en zal aan een bord hebben toebehoord. Als productiecentrum komt het Duitse Keulen in aanmerking.

6 Conclusies

Tijdens archeologische en bouwhistorisch onderzoek van de locatie hoek Plein/Zoutkeetstraatje zijn restanten aangetroffen van de middeleeuwse voorganger van de Waterpoort en van het pand de Harmonie.

Van de mogelijk laat 15de eeuwse Waterpoort zijn de funderingsresten opgetekend. Hierbij kwamen onder andere een tweetal schietgaten te voorschijn.

Van het voormalige pand “De Harmonie” is mogelijk de beerput aangetroffen. De vondsten uit de beerput kunnen grofweg in een tweetal perioden ingedeeld worden.

De eerste periode betreft de tweede helft van de 17de eeuw. Op grond van historische bronnen is bekend dat hier toen een schipperskroeg gevestigd is geweest. Dit beeld wordt bevestigd door de verhoudingsgewijs grote hoeveelheid (bier)glazen die zijn aangetroffen. Ontbrekend zijn echter grote hoeveelheden tabakspijpen die bij zo'n type kroeg verwacht zouden worden. Daarnaast is opvallend dat vrij luxe aardewerk (Italiaanse fayence) en luxe glaswerk (vleugelglas) is aangetroffen. Ook dit materiaal zou men op voorhand niet bij een schipperskroeg verwachten.

De tweede periode betreft vondsten uit de tweede helft van de 18de eeuw. Op dat moment was op deze locatie op basis van historische gronden, “De kleine sociëteit” gevestigd. Gezien de vele tabakspijpen met het merk de wijnton, lijkt het er sterk op dat de leden van deze sociëteit op merk hebben gerookt. In dit geval tabakspijpen van de allerbest te verkrijgen kwaliteit. Wat we bij een sociëteit verwachten is dat de kleipijpen van een eigendomsmerk in de vorm van de naam in potlood/inkt op de kop, worden aangetroffen. Bij geen van de aangetroffen tabakspijpen is een eigendomsmerk aangetroffen en dit is mogelijk een gevolg van de verhoudingsgewijs vroege, 18de eeuwse, datering. Daarnaast zijn in de beerput nog een 18de eeuwse Gelderse Duit en een koperen knoop aangetroffen. Vondsten die bij een sociëteit zijn te verwachten.

Tijdens de bouwhistorische waarneming zijn bijzondere tegels aangetroffen. De tegels zijn voorzien van een afbeelding van strijders uit de oudheid. Van dit type tegels zijn iets meer dan honderdvijfentwintig exemplaren bekend en worden vooralsnog aan een Rotterdamse plateelbakker toegewezen.

Aangenomen wordt dat de aangetroffen 17de eeuwse tegels ooit in de schouw van “De Harmonie” ingemetseld zijn geweest.

De datering van de overige losse vondsten geven een datering die hooguit tot in de 15de eeuw terug gaat. De datering van deze vondsten komt overeen met de vroegste datering van de Waterpoort.

7 Referenties

- [BAA_1990a] Baart. J.M., W. Krook, Italiaanse en Nederlandse witte faiënce (1600-1700), Mededelingen Vrienden Nederlandse Ceramiek nummer 138 (1990/2): pp. 4-45
- [BAR_1999a] Bartels, M., 1999. Steden in scherven. Zwolle.
- [BRI_1988a] Brinkerink, J.P., en M.C.W. Veen, Gorinchem. In: De klei pijp als bodemvondst. F. Tymstra e.a.. p. 50-63.
- [CLE_1989a] Clevis, H. en J. Kottman, 1989. Weggegooid en teruggevonden; aardewerk en glas uit Deventer vondstcomplexen 1375-1750.
- [HEI_1999a] Heiningen, H. van, 1999. Versteend Verleden; Schetsen uit de historie van Tiel. Tiel.
- [HEI_1999b] Heiningen, J. van, 7 juli 1999. Schrijven aan M. Stafleu, gemeente Tiel.
- [HEN_1994a] Henkes, H.E., 1994. Glas zonder glans; vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de lage landen, 1300-1800. Rotterdam papers 9. Rotterdam.
- [HUN_2000a] Hundertmark, H.F.G., 29 maart 2000. Bouwhistorische waarneming hoek Plein – Zoutkeetstraat in het centrum te Tiel, d.d. 31-04-1999. Vervolgonderzoek d.d. 17-03-2000.
- [HUP_1999a] Hupperetz, W., 1999. Genummerde Delftse spreukenborden uit de zeventiende eeuw. In: Vormen uit vuur, nummer 167, p. 26-34.
- [LIN_2007b] Linde Jaspers, N., 2007. Met de Franse slag; Franse compendiariofaiënce uit Nederlandse bodem (ca. 1600-1660). In: vormen uit vuur, nummer 199, p.2-16.
- [MEE_1997a] Mees, D.C., 1997. Kunstnijverheid 1600-1800 en tegels. Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam.
- [OOS_2000a] Oostveen, J. van en A. van Oostveen, 2000. Oproep tot een nationale inventarisatie. In: Pijpelogische Kring Nederland, 22ste jaargang, nummer 88, p. 1192-1195.
- [OOS_2001a] Oostveen, J. van en A. van Oostveen-Bonnema, 2001. Klei pijpen; een statistische analyse. In: Westerheem, 50ste jaargang, nummer 1, p. 13-27.
- [PLU_1979a] Pluis, J., 1979. Kinderspelen op tegels. Assen.
- [RAY_1995] Ray, A., 1995. Een Romeinse held naar Goltzius. In: Tegel, nummer 23, p. 11-12.
- [SCH_1994a] Schaap, E., 1994. Bloemen op tegels in de Gouden Eeuw; van prent tot tegel. Bloemendaal.
- [SMI_2001a] Smit, E.J.Th.A.M.A en H.J. Kers. De geschiedenis van Tiel. Tiel.

Bijlage 1: Catalogus

Voor de beschrijving van aardewerk wordt de volgende systematiek conform [BAR_1999a] aangehouden waarbij rekening dient te worden gehouden dat de typenummers (nog) niet (volledig) zijn ingevuld.

1a.	Inventarisnummer
2.	Code van type
3.	Datering voorwerp
4a.	Maten
4b.	Beschrijving
5a.	Baksel
5b.	Oppervlaktebehandeling
5c.	Beschrijving decoratie
6a.	Voet
6b.	Additieven
6c.	Divers/Merken
7.	Naam
8.	Herkomst
9.	Literatuur

Voor de beschrijving van glas wordt de volgende systematiek conform [BAR_1999a] aangehouden waarbij rekening dient te worden gehouden dat de typenummers (nog) niet (volledig) zijn ingevuld.

1a.	Inventarisnummer
2.	Code van type
3.	Datering voorwerp
4a.	Maten
4b.	Beschrijving
5a.	Baksel
5b.	Kleur/glassoort
5c.	Beschrijving decoratie
6a.	Voet
6b.	Oor
6c.	Techniek en samenstelling
7.	Naam
8.	Herkomst
9.	Literatuur

Beschrijvingssystematiek kleipijpen conform [OOS_2000a] en [OOS_2001a]

1a.	Inventarisatienummer
1b.	Vindplaats
2a.	Model
2b.	Zijmerk links/rechts
2c.	Bijmerk links/rechts
2d.	Hielmerk
2e.	Kopbehandeling
2f.	Behandeling kopopening
2g.	Radering rondom ketelopening
2h.	Overige kopkenmerken
3a.	Steelversiering
3b.	Steelbehandeling
3c.	Overige steelkenmerken
4.	Datering (absolute jaren)
5.	Productiecentrum
6.	Pijpenmaker
7.	Literatuur

Aardewerk

Catalogusnummer 1.	
1a.	TL99
2.	f-bor-2b
3.	1660-1680
4a.	20,5/2,5/11,0 cm
4b.	"Al statter op den dis" ⁸
5a.	Fayence
5b.	Tinglazuur
5c.	
6a.	Standvlak
6b.	
6c.	
7.	Bord
8.	Delft
9.	[HUP_1999a_p.31]

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 2.	
1a.	TL99
2.	f-bor-2b
3.	1660-1680
4a.	20,3/3,0/11,5 cm
4b.	Wapen van Delft
5a.	Fayence
5b.	Tinglazuur
5c.	
6a.	Standvlak
6b.	
6c.	
7.	Bord
8.	Delft
9.	

Foto schaal 1:4

⁸ 1. Al stater op den dis; 2. Gebraden vlees of vis; 3.?.; 4. Als maer de vrou alleen; 5. niet wel en is tee vreen; 6. Wie souder vrolijck sijn.

Catalogusnummer 3.	
1a.	TL99
2.	i-plo-
3.	1625-1700
4a.	30,0/7,0/7,5
4b.	Roze scherf
5a.	Fayence
5b.	Tinglazuur
5c.	Geheel wit
6a.	Standing
6b.	
6c.	
7.	Ploischotel
8.	Frankrijk, Nevers of Rouen?
9.	[BAA_1990a] en [LIN_2007b]

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 4.	
1a.	TL99
2.	i-plo-
3.	1625-1700
4a.	32,0/6,5/11,0
4b.	Gele scherf
5a.	Fayence
5b.	Tinglazuur
5c.	Geheel wit
6a.	Standing
6b.	
6c.	
7.	Ploischotel
8.	Frankrijk, Nevers of Rouen?
9.	[BAA_1990a] en [LIN_2007b]

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 5.
1a.	TI99
2.	m-bor
3.	1650-1750
4a.	-/11,7 cm
4b.	
5a.	Witbakkend
5b.	Inwendig tinglazuur en uitwendig loodglazuur
5c.	Stilleven in mangaan en geel
6a.	Standing
6b.	
6c.	
7.	Bord
8.	Holland
9.	

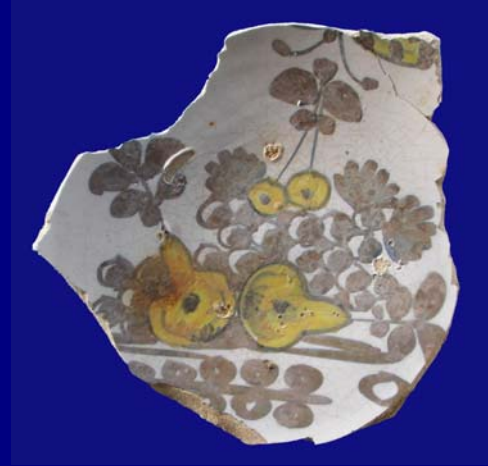

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 6.
1a.	TL99
2.	r-gra-
3.	1650-1700
4a.	16,0/13,0/8,5 cm
4b.	
5a.	Roodbakkend
5b.	Loodglazuur
5c.	
6a.	Driepoot
6b.	Worstoor
6c.	
7.	Grape
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 7.	
1a.	TL99
2.	w-kom-
3.	1625-1700
4a.	14,5/7,0/6,5 cm
4b.	Wit
5a.	Witbakkend
5b.	Loodglazuur met koperoxide
5c.	Uitwendig groen
6a.	Standvlak
6b.	Genknepen oor
6c.	
7.	Kom
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 8.	
1a.	TL99
2.	w-pijp-
3.	
4a.	-/-/ cm
4b.	Wit
5a.	Witbakkend
5b.	
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Pijpaarde beeldje
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 9.	
1a.	TL99
2.	p-kop-1
3.	18
4a.	8,6/4,5/4,3 cm
4b.	
5a.	
5b.	Onderglazuur blauw; uitwendig café au lait
5c.	Gestileerd landchap met in het centrum een chrysant
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Kop
8.	China, Jingdezhen
9.	

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 10.	
1a.	TL99
2.	
3.	17-18
4a.	9,5/1,0/0,3
4b.	
5a.	
5b.	
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tandenborstel
8.	
9.	

Foto schaal 1:2

Catalogusnummer 11.	
1a.	TL99
2.	
3.	1756
4a.	
4b.	
5a.	
5b.	
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Duit
8.	
9.	

Foto schaal 1:1

Glas

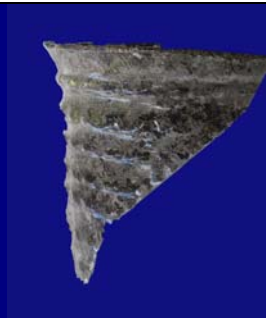
Catalogusnummer 12.	
1a.	TL99
2.	gl-bek
3.	
4a.	6,5/8,5/4,5
4b.	
5a.	Glas
5b.	Lichtgroen
5c.	Wafelpatroon
6a.	Opgestoken
6b.	
6c.	Geribde voetring
7.	Beker
8.	Duitsland of Nederland
9.	

Foto schaal 1:2

Catalogusnummer 13.	
1a.	TL99
2.	gl-bek
3.	
4a.	
4b.	
5a.	Glas
5b.	Lichtgroen
5c.	Wafelpatroon
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Beker
8.	
9.	

Foto schaal 1:2

Catalogusnummer 14.	
1a.	TL99
2.	gl-keel
3.	1650-1750
4a.	-/-
4b.	
5a.	Glas
5b.	Kleurloos
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	Getordeerde stam met blauwe vleugels
7.	Kelkglas
8.	
9.	

Foto schaal 1:2

	Catalogusnummer 15.
1a.	TL99
2.	gl-keel
3.	1650-1750
4a.	
4b.	
5a.	Glas
5b.	Kleurloos/blauw
5c.	Opaalwitte en blauwe draden
6a.	
6b.	
6c.	Blauwe vleugels
7.	
8.	
9.	

Foto schaal 1:2

	Catalogusnummer 16.
1a.	
2.	gl-bek-6a
3.	1700-1800
4a.	9,0/11,5/5,5 cm
4b.	
5a.	Glas
5b.	Kleurloos
5c.	
6a.	Standvlak / pontilmerk
6b.	
6c.	Vormgeblazen; radgravure
7.	Beker
8.	Bohemen
9.	

Foto schaal 1:2

Tabakspijpen

	Catalogusnummer 17.
1a.	TL99
1b.	Tiel, De Harmonie, beerput
2a.	Trechter
2b.	MIM/-
2c.	-/-
2d.	-
2e.	Ongeglasd
2f.	
2g.	
2h.	
3a.	
3b.	Ongeglasd
3c.	
4.	1700-1750
5.	
6.	
7.	

Foto pijpenkop schaal 1:1

	Catalogusnummer 18.
1a.	TL99
1b.	Tiel, De Harmonie, beerput
2a.	Trechter
2b.	-/-
2c.	C/-
2d.	-
2e.	Ongeglasd
2f.	Gebotterd
2g.	Radering voorzijde ketelopening
2h.	
3a.	
3b.	Ongeglasd
3c.	
4.	1660-1690
5.	Gorinchem?
6.	
7.	

Foto pijpenkop schaal 1:1

	Catalogusnummer 19.
1a.	TL99
1b.	Tiel, De Harmonie, beerput
2a.	Ovoïde
2b.	-/-
2c.	Gouds wapenschild / -
2d.	Wijnton gekroond
2e.	Geglaasd
2f.	Gebotterd
2g.	Gehele radering rondom ketelopening
2h.	
3a.	
3b.	
3c.	
4.	1780-1820
5.	Gouda
6.	Thomas Hagen
7.	

Foto pijpenkop schaal 1:1

	Catalogusnummer 20.
1a.	TL99
1b.	Tiel, De Harmonie, beerput
2a.	
2b.	
2c.	
2d.	
2e.	
2f.	
2g.	
2h.	
3a.	Lelie (incisie)
3b.	Ongeglasd
3c.	
4.	1625-1675
5.	
6.	
7.	

Foto steel schaal 1:1

Overige vondsten

Catalogusnummer 21.	
1a.	Losse vondst Harmonie
2.	
3.	16-17
4a.	-/-/ - cm
4b.	
5a.	Steengoed
5b.	Zoutglazuur
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Kruik
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 22.	
1a.	Losse vondst Harmonie
2.	
3.	16
4a.	-/-/ - cm
4b.	
5a.	Steengoed
5b.	Engel Michaël of de gerechtigheid
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Schnelle
8.	Siegburg
9.	

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 23.	
1a.	Losse vondst Harmonie
2.	
3.	15-16
4a.	-/-/ - cm
4b.	
5a.	Roodbakkend
5b.	Witte engobe met loodglazuur
5c.	In kerbschnitt een bloemmotief
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Bord
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 24.
1a.	Keldertje Harmonie
2.	r-kom-
3.	1700-1800
4a.	-/-/ cm
4b.	
5a.	Roodbakkend
5b.	Loodglazuur
5c.	
6a.	Driepoot
6b.	Worstoor
6c.	
7.	Komfoor
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 25.
1a.	TL99
2.	w-bor-1
3.	16
4a.	- / - / - cm
4b.	Wit
5a.	Witbakkend
5b.	Loodglazuur met koperoxide
5c.	Kamversiering
6a.	Standvlak
6b.	
6c.	
7.	Bord
8.	Keulen
9.	[CLE_1989a_p.129]

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 26.
1a.	TL HA 2000 01
2.	
3.	1600-1630
4a.	13,0 / 13,0/1,2 cm
4b.	
5a.	Roze baksel
5b.	Romein in oranje, groen en blauw
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tegel
8.	Rotterdam?
9.	[MEE_1997a_p.308], [RAY_1995a]

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 27.
1a.	TL HA 2000 01
2.	
3.	1600-1630
4a.	? / 13,0/1,3 cm
4b.	
5a.	Witbakkend
5b.	Tinglazuur
5c.	Romein in oranje, groen en blauw
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tegel
8.	Rotterdam
9.	[MEE_1997a_p.308], [RAY_1995a]

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 28.
1a.	TL HA 2000 01
2.	
3.	1640-1670
4a.	? / 13,2/1,1 cm
4b.	
5a.	Witbakkend
5b.	Tinglazuur
5c.	Dubbele kievitsbloem in oranje, groen en blauw binnen gekarteld kwadraat; hoekmotief lelie
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tegel
8.	Friesland (Harlingen of Makkum)
9.	[SCH_1994a_p.100]

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 29.
1a.	TL HA 2000 01
2.	
3.	1640-1670
4a.	13,5 / 13,2/1,1 cm
4b.	
5a.	Witbakkend
5b.	Tinglazuur
5c.	Tulp in oranje, groen en blauw binnen gekarteld kwadraat; hoekmotief lelie in blauw
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tegel
8.	
9.	[SCH_1994a_p.130]

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 30.
1a.	TL HA 2000 01
2.	
3.	1640-1670
4a.	-/1,0 cm
4b.	
5a.	Witbakkend
5b.	Tinglazuur
5c.	Tulp of kievitsbloem in oranje, groen? en blauw binnen gekarteld kwadraat; hoekmotief lelie
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tegel
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 31.
1a.	TL HA 2000 01
2.	
3.	1650-1700
4a.	12,6/12,6/0,9 cm
4b.	
5a.	Witbakkend
5b.	Tinglazuur
5c.	Twee vechtende? personen; hoekmotief ossenkop
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tegel
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 32.
1a.	TL HA 2000 01
2.	
3.	1670-1720
4a.	
4b.	
5a.	Witbakkend
5b.	Tinglazuur
5c.	Twee schommelende kinderen; hoekmotief ossenkop
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tegel
8.	
9.	[PLU_1979a_p.213]

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 33.
1a.	TL HA 2000 01
2.	
3.	1700-1800
4a.	
4b.	
5a.	Witbakkend
5b.	Tinglazuur
5c.	Schildpaddenmotief
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Tegel
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

	Catalogusnummer 34.
1a.	TL99
2.	
3.	17-18
4a.	11,0/10,5/1,7 cm
4b.	
5a.	Roodbakkend
5b.	Witte engobe met loodglazuur en koperoxide
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Plavuis
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 35.	
1a.	TL99
2.	
3.	17-18
4a.	11,5/11,2/0 cm
4b.	
5a.	Roodbakkend
5b.	Ongeglazuur
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Plavuis
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

Catalogusnummer 36.	
1a.	
2.	
3.	
4a.	-/2,5 cm
4b.	
5a.	Grijsbakkend
5b.	
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Plavuis
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

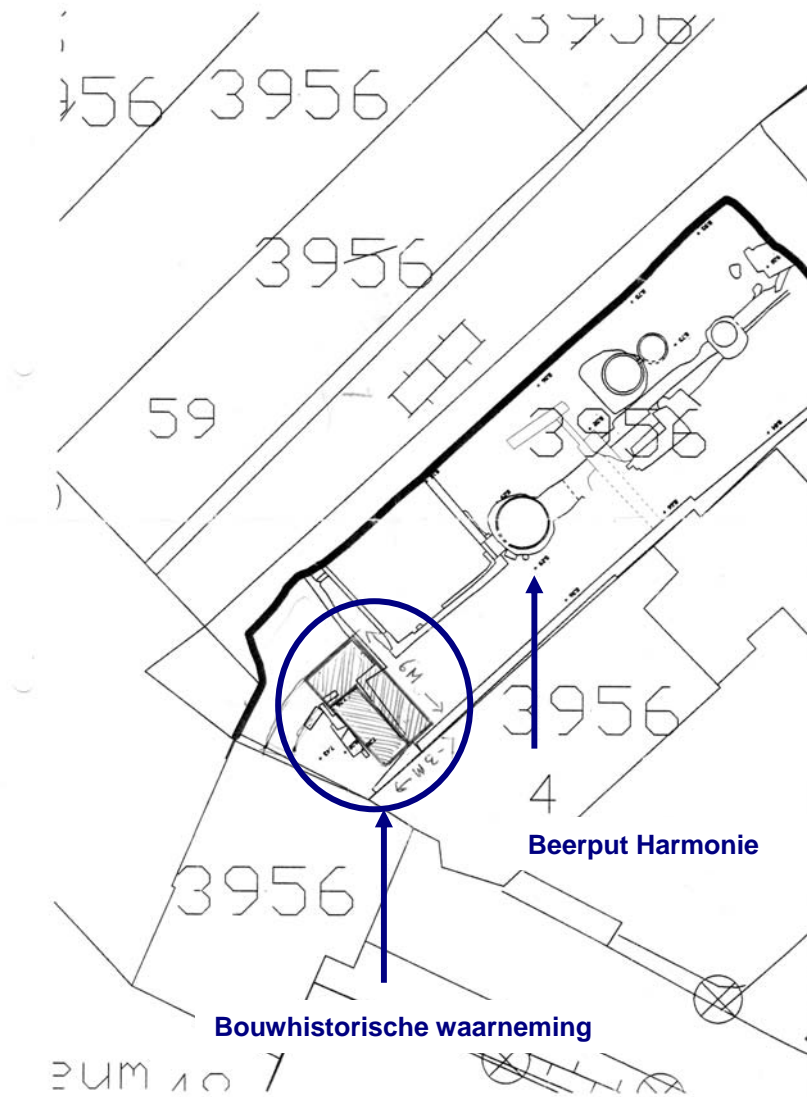
Catalogusnummer 37.	
1a.	TL99
2.	
3.	
4a.	5,5/12,5/25,5 cm
4b.	
5a.	Roodbakkend
5b.	
5c.	
6a.	
6b.	
6c.	
7.	Baksteen
8.	
9.	

Foto schaal 1:4

Bijlage 2: Kadastrale gegevens

De bouwhistorische en archeologische sporen geprojecteerd op de kadastrale plattegrond.

Bijlage 3: Historische gegevens

H. van Heiningen
Sint Walburgstraat 1
4001 MD Tiel

Dhr M. Stafleu

Tiel, 7 juli 1999

Amice,

Mijn bestanden zijn gebaseerd op het kadaster, bouw- en hinderwetvergunningen e.d. vanaf 1830 en voor het oudere deel op de transporten, testamenten e.d. uit de archieven van de schepenbank. In die oude stukken gaat het om particuliere bezittingen zodat het aan de hand daarvan niet lukt de situatie rond de Waterpoort en de voormalige Kleibergsepoort te reconstrueren. Dat is wellicht mogelijk door de stadsrekeningen en de magistratairesoluties na te vlooiën. Daaraan ben ik pas recent begonnen. Bij de conclusies die ik nu al trek moet ik dus het nodige voorbehoud maken.

Aan de hand van de stadsrekeningen uit die jaren kan ik - voorlopig - concluderen, dat er op de plaats waar nu de Waterpoort staat, een 'Havenpoort' stond, met daarnaast (onder de jurisdictie van Zandwijk het 'Cleyborgsche wachthuys'. Beide zijn mogelijk gebouwd toen in 1486-1500 de Voorstad en de Kleiberg binnen de Tielse verdedigingsgordel werden getrokken. Ook de nu in het zicht gekomen stadsmuur moet van die tijd zijn. — *→ Strook niet met eigenaar st. de vinnend*

De Havenpoort moet in 1593 zijn afgebroken met uitzondering van het front, zodat er feitelijk een poort bleef. De haven werd afgesloten met een drijvende boom, die vanuit het wachthuis opzij getrokken moest worden. In 1594 is de houten boom door een ijzeren (waarschijnlijk ophaalbare) afsluitboom vervangen. Als het Staatse leger met zijn aken en opleggers door Tiel trok werd er op die plaats een noodbrug gelegd waar de tuigpaarden over konden. Dat bracht vertraging met zich mee zodat er mede op aandringen van de Raad van State in 1609 voor die Havenpoort een ophaalbruggetje is gemaakt. Daar mochten alleen maar tuigpaarden en beslist geen karren overheen.

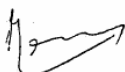
Op de Blaeukaart is deze situatie terug te vinden. Ik ben nog niet ver genoeg om iets zinnigs te kunnen zeggen over het dempen van de haven, de sloop van de Kleibergsepoort en de bouw van de Waterpoort. Waarschijnlijk is daarvoor een deel van het Kleibergse wachthuys gesloopt. In stukken uit de 18e eeuw heet een (waarschijnlijk kleiner) gebouw aan die kant van de Waterpoort 'corps du garde'.

Op de plaats waar later 'De Harmonie' stond was in de 17e eeuw al een schipperskroeg. Die is enkele malen 'op de alde fundamenten' herbouwd. Tussen dat gebouw en de stadsmuur was een ruimte van ruim twee meter - de z.g. weergang. Die strook was eigendom van de stad maar werd in erfpacht in gebruik gegeven onder conditie dat er niet op gebouwd mocht worden. Dat is heel lang zo gebleven. De gebruikers moesten daarvoor een recognitie of erfpacht aan de stad betalen. De familie Van Hensbergen (het grote witte huis achter het nu braakliggende terrein) betaalde die recognitie in elk geval nog in 1939 en in het archief zit een contract uit 1943 waarbij Van Baren, de eigenaar van De Harmonie, toestemming krijgt een raam te laten openslaan over die 'weergang' heen, mits hij daarvoor jaarlijks 50 cent betaalt aan de gemeente.

Omdat de voormalige voor iedereen toegankelijke weergang, met zoveel tappunten in de buurt een stinksteegje was geworden, maakte de gemeente er een poortje voor. De bewoners van het grote witte huis, De Harmonie en het veerhuis (waarin nu Van Leeuwen woont) hadden daarvan een sleutel. Het recht dat de gemeente op deze strook had zou best eens nooit afgekocht kunnen zijn.

Misschien kan het als hefboom gebruikt worden om - wat immers ook Van de Ploeg wilde bij de presentatie van Belvédère - dat stuk cultuurbezit (de stadsmuur) in het zicht te houden.

Vriendelijke groet,

Bijlage 4: Bouwhistorisch onderzoek

H.F.G. Hundertmark
Lisztgaarde 260
5344 EP Oss
tel. 0412-633870

Restauratie - Bouwhistorisch Onderzoek

Uw referentie

Onze referentie

Datum
29-03-2000

Bouwhistorische waarneming hoek Plein-Zoutkeetstraat in het centrum te Tiel,
d.d. 31-05-'99. Vervolgonderzoek d.d. 17-03-2000.

Inleiding.

Op verzoek van dhr drs. M.H. Stafleu, beleidsmedewerker monumentenzorg van de gemeente Tiel, zijn op het kadasterperceel 3729, hoek Plein-Zoutkeetstraat, in het centrum te Tiel tijdens opgravingen bouwhistorische waarnemingen verricht. Deze waarnemingen geschiedde in prettige samenwerking met medewerkers van de vereniging Beoefenaren Archeologie Tiel en Omstreken (Bato). De funderingen en muurresten van de stadsomwalling die tijdens de opgravingen in het zicht kwamen zijn op een bouwhistorische wijze opgemeten en gedocumenteerd.

Het huidige perceel, waarop de waarnemingen zijn verricht, grenst aan de keermuur van de 17e eeuwse omwalling. Bij de bouw en verbetering van de omwalling in de 17e eeuw zijn de vestingwerken naar het zuiden verschoven. Hierdoor liggen op het huidige perceel restanten van funderingen van oudere voorgaande vestingwerken.

Bouwhistorische waarneming.

Vlak ten oosten van de huidige waterpoort (ongeveer 1,5m.) is een fundering opgegraven die de restanten zijn van de middeleeuwse voorganger van de huidige gereconstrueerde 17e eeuwse waterpoort. De fundering met een breedte van 57cm. is over een lengte van ongeveer 2m. bewaard gebleven. In de fundering zijn restanten aangetroffen van twee schietopeningen. De teps toelopende schietopeningen zijn aan de grachtzijde 7cm. breed en in de poortruimte 43cm. Op de bodem van de schietopeningen zijn in de zijkanten gaten waargenomen voor het aanbrengen van een houten klos voor het plaatsen van de haak van een haakbus. De fundering is opgetrokken in steenformaten van 5,5x12,5/13x25,5cm. met een lagenmaat van 5 lagen = 34,5cm. Tegen de fundering is een keienstraatje aangetroffen. Het straatwerk heeft, parallel aan de fundering, een afwateringsgootje van herbruikte baksteen (steenformaten van 6x7x29cm.). Onder het keienstraatje zijn twee scherven aangetroffen met als datering XVd. Dit gebouw, dat is afgebeeld op de kaart van Blaeu (1650), is mogelijk rond 1486-1500 tot stand gekomen toen de Voorstad en de Kleiberg binnen de Tielse verdedegingsgordel werden getrokken. (1) In de loop van de 16de eeuw wordt er in de poortruimte een extra poortdeur aangebracht. Ongeveer 20 cm achter de Noordelijke schietopening is een schanierpunt aangetroffen van mortel waarin een ronde afdruk is waargenomen van mogelijk een taatspot. (2) Tegelijkertijd is het metselwerk 9 cm teruggehakt zodat een opengedraaide deur 'wegvalt' in de dikte van het metselwerk en de poortdoorgang terplaatste van de deuren niet versmald. Het keienstraatje is tevens aangevuld en gedeeltelijk herlegd.

De twee schietopeningen in de rechter flank van het uitspringende poortgebouw bestrijken de gracht van de terugliggende de stadsmuur. Helaas is van deze stadsmuur niets gevonden. De hierboven beschreven situatie is afgebeeld op een ontwerptekening tot verbetering van de fortificaties in Tiel van Adr. Anthonisz. uit 1586 waarbij de bestaande situatie van de uitspringende poort is getekend. (3) Na verloop van tijd wordt dit plan slechts gedeeltelijk en in gewijzigde vorm uitgevoerd. Eén van de wijzigingen betreft dat de stadsmuur grenzend aan de waterpoort wordt vervangen voor een aarden omwalling met keermuur. Deze keermuur ligt vrijwel in één lijn met de voorzijde van het poortgebouw. De twee schietopeningen verloren hun functie en werden dichtgemetseld. In dezelfde bouwcampagne wordt de poortdoorgang dichtgezet en is er 50 cm boven het keienstraatje een bakstenen vloertje aangebracht met steenformaten van 4,5x10(?)x24 cm. Waarschijnlijk wordt in 1609 naast dit voormalige poortgebouw (het 'Cleyborgsche wachthuys' (??)) een nieuwe poortdoorgang opgetrokken en een brug geslagen, mede op aandringen van de Raad van State.(4) Dit is de situatie die op de kaart van Blaeu in 1650 is weergegeven. Als men de kaart goed bekijkt dan is er zelfs door Blaeu een kanon op de 'nieuwe' wal getekend. Waarschijnlijk worden o.a. aan dit gedeelte van de omwalling in 1618 onderhoudswerkzaamheden uitgevoerd. (5) In de aarden wal die tot tegen de toren grensde werd een ruimte uitgegraven voor mogelijk een keldertje of geschutsopening tegen de zijde van het voormalige poortgebouw. Van deze opening is een steens muurtje aangetroffen dat duidelijk tegen de rechte insteek van de bouwput in de aarden wal is gezet, met steenformaten van 5/5,5x11/11,5cm. en een lagenmaat van 5 lagen= 32cm. De muur ligt ongeveer 1,5m. ten oosten van de poortfundering en loopt er parallel aan. Tussen de twee funderingen is een plavuizenvloer aangetroffen met rode plavuizen met formaten van 3x23x23cm. De beide muren zijn eerst witgekalkt geweest en vervolgens gepleisterd, die wederom meerdere malen met witkalk is bestreken. Deze situatie van de vestingwerken, ter plaatse van de waterpoort, blijft gehandhaafd tot 1640-1642 wanneer de aarden wal met keermuur geheel wordt vernieuwd. (6) De nieuwe, huidige keermuur is opgetrokken in steenformaten van 5x12x23,5/24cm. met een lagenmaat van 10 lagen= 63cm. Het muurvlak aan de landzijde loopt naar onder schuin af terwijl de muur aan de stads/walzijde door de vele versnijdingen een trapsgewijze vorm heeft. De keermuur wordt afgedekt door een steens rollaag. De bouwfase van deze muur liep tot tegen het steense muurtje van het keldertje of geschutsopening langs de toren. De keermuur stopt met een hoekverband. In 1647 werden het keldertje of geschutsopening, het voormalige poortgebouw en de waterpoort gesloopt voor de bouw van de huidige gereconstrueerde waterpoort met de aansluitende aarden wal met keermuur. (7) Vastgesteld is dat het steense muurtje diep is weggesloopt en over de minder diep weggesloopte de poortfundering heen is gebouwd voor het optrekken van de aansluitende keermuur tussen de nieuwe waterpoort en de keermuur van 1642.

Noten

1. Vermeulen F.A.J., Monumenten van Geschiedenis en kunst in de Provincie Gelderland, *De Tielerwaard*, ('s-Gravenhage 1946). Blz. 376-377.

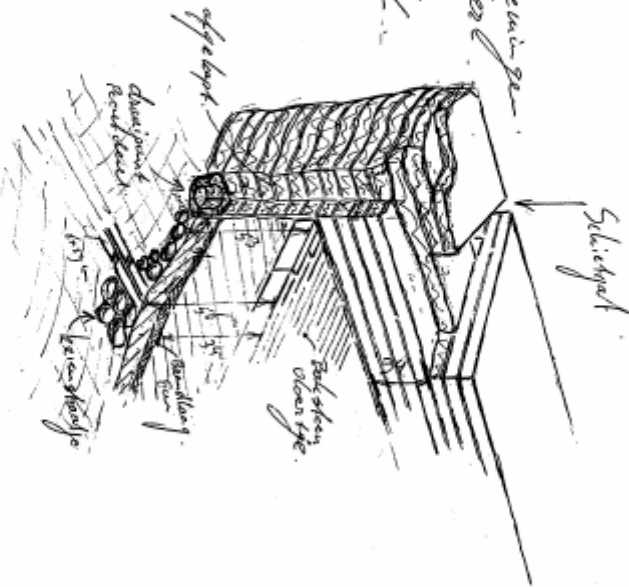
Heiningen H. van, *Historisch onderzoek omgeving Waterpoort*, (Tiel 7 juli 1999). Brief aan dhr. M. Stafleu Monumentenzorg Gemeente Tiel.

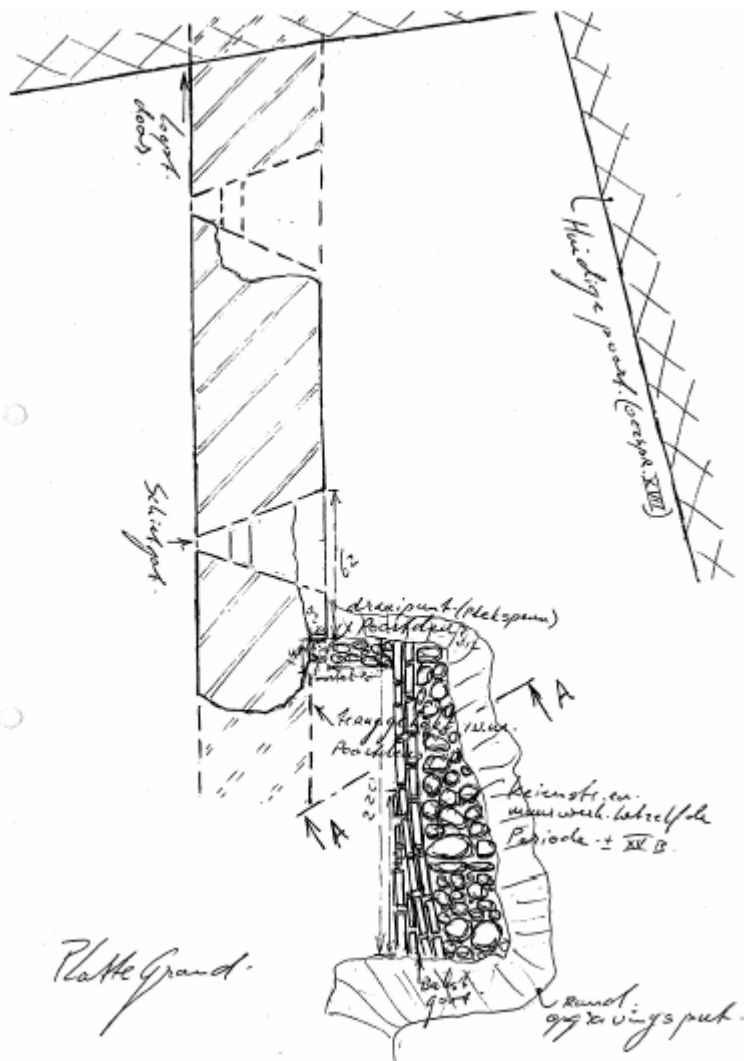

-
2. Haslinghuis E.J.- Janse H., Bouwkundige Termen, *Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie*, (Leiden 1997). Blz. 450
 3. Vermeulen (1946), Blz. 378.
 4. Heiningen H. van, *Historisch onderzoek omgeving Waterpoort*, (Tiel 7 juli 1999). Brief aan dhr. M. Stafleu Monumentenzorg Gemeente Tiel.
 5. Scriwanek M.A. *Verslag Historisch Onderzoek Stadsmuren Tiel*, (Tiel 1994). Blz. 32-36.
 6. Vermeulen (1946), Blz. 379.
 7. Vermeulen (1946), Blz. 380-382.

Van uitleende draaiwiel in de
Rostspanen onder de ligger
Roof op perceel.
Zaakboeksta. Tiel.
17-03-2000 H.H.

David A.A.

Colofon

Titel	De Harmonie Tiel; archeologische waarneming
Documentnummer	BATO_0002
Versie/Datum	1.2/27 december 2007
Status	Definitief
Auteur	Jan van Oostveen
Tekeningen	Hein Hundermark, Oss
Foto's	BATO, Regionaal Archief Rivierenland, Rijksdienst voor Monumentenzorg Zeist
Distributie	n.t.b.
Locatie	Hoek Plein / Zoutkeetstraatje, Tiel

Revisie overzicht

Versie	Wijziging
1.0	Initiële versie
1.1	Tekstuele wijzigingen doorgevoerd
1.2	Literatuur [LIN_2007b] toegevoegd en plooischotels aan Frans i.p.v. Italiaans productiecentrum toegewezen.